

ФІЛОСОФСЬКО-ІСТОРИЧНЕ ОСМИСЛЕННЯ ДЕРЖАВОТВОРЧОЇ КОНЦЕПЦІЇ В.К. ЛИПІНСЬКОГО

Ю. КАЛИНОВСЬКИЙ

Національний юридичний університет імені Ярослава Мудрого

О. ПАВЛІЧЕНКО

Харківський національний університет Повітряних Сил імені Івана Кожедуба

Анотація

У статті проаналізовано державотворчу концепцію В.К. Липинського. Розкрито його уявлення про класову структуру суспільства та основні форми правління. Показано провідну роль національної аристократії у державотворенні згідно з поглядами В.К. Липинського. Визначено особливості «дідичного» гетьманату та історичне підґрунтя для його втілення в Україні.

Ключові слова: державотворення, класократія, продуценти, гетьманат, національна аристократія, демократія.

Аннотация

В статье проанализирована концепция государственного строительства В.К. Липинского. Раскрыты его представления о классовой структуре общества и основных формах правления. Показана ведущая роль национальной аристократии в государственном строительстве согласно взглядов В.К. Липинского. Определены особенности гетманата и историческая основа для его реализации в Украине.

Ключевые слова: государственное строительство, классократия, продуценты, гетманат, национальная аристократия, демократия.

Summary

In the article was analyzed the state-building concept of V.K. Lypynsky. Were revealed his ideas about class structure of society and the basic forms of government. Was shown the leading role of the national aristocracy in state-building according to the views of V.K. Lypynsky. Were defined the features of hetman government and historical basis for its implementation in Ukraine.

Key words: state-building, classocracy, producers, hetman government, national aristocracy, democracy.

Державотворчий процес в Україні має базуватися як на ґрунтовних теоретичних розробках сучасних науковців, так і на науковому доробку видатних історичних постатей – фундаторів українського державотворення. Одним з таких діячів, безумовно, є В.К. Липинський, який у своїй творчості та громадсько-політичній діяльності утверджував державницькі цінності, обстоював право українського народу на самовизначення й незалежність. На нашу думку, державотворча концепція В.К. Липинського потребує нового прочитання у контексті сучасних завдань розбудови демократичної України.

Виходячи з вищенаведеного, метою нашої наукової розвідки є розкриття та осмислення основних ідей державницької філософії В.К. Липинського.

Реалізуючи вищеозначену мету, ми звернемось насамперед до наукових праць В.К. Липинського, в яких яскраво відображені державницькі погляди відомого вченого, а також до наукового доробку тих учених, які досліджували його творчість.

У загальному розумінні В.К. Липинський намагався на основі конкретно-історичного досвіду розробити модель майбутньої української державності, політичної системи та громадянського суспільства. Інтелектуальний спадок історика пронизаний ідеєю тісного взаємозв'язку формування української державності з урахуванням історичних і культурних традицій, національної психології української нації. Політично він був консерватором-монархістом, прихильником спадкового гетьманату¹.

Головні державотворчі ідеї В.К. Липинський виклав у монументальній праці «Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму», де чітко виокремив два напрямки власної державницької концепції: перший висвітлює ідеї українського державотворення (обмежена монархія у вигляді спадкового гетьманства як форми правління, хліборобський клас як провідна верства, релігія як національний та державний об'єднувальний фактор); другий – репрезентує загальну державотворчу теорію вченого, що базується на насильницькій теорії походження держави, території, національної аристократії та її типах, громадянстві та його поділу й нації як наслідку державотворчого процесу.

Для того щоб краще зрозуміти українську державотворчу концепцію вченого, спочатку треба розглянути його загальну теорію, що базується на таких головних поняттях, як держава, територія, громадянство, аристократія та методи організації влади.

Державу В.К. Липинський розумів як сукупність представників політичної влади, що її реально мають і організують, тобто правлять². Виходячи з цього, виникнення держави є результатом процесу боротьби за владу, що отримав назву завоювання. Саме він становить перший етап будівництва нової держави і має «зовнішній» та «внутрішній» характер, залежно від умов, у яких протікає. У першому випадку організація державної влади відбувається завдяки сильнішим зовнішнім силам внаслідок політичного безсилля внутрішніх, тобто місцевих. Для другого випадку характерне виокремлення з місцевого населення (що в своїй більшості є політично пасивним) добре організованої активної політичної групи (політично активна меншість), яка прагне до влади й захоплює її, надаючи цьому процесу характер свідомої політичної акції³.

Ці процеси відбуваються на певній території, що є вагомим матеріальним підґрунтям будь-якої державної політики. Проте сама по собі територія не є державотворчим чинником, оскільки має пасивний характер і, на думку вченого, «в динамічно-політичній розумінні цього слова єсть ніщо»⁴. Її перетворення на вагомий державотворчу силу стає можливим при набутті активного характеру, для визначення якого він вводить поняття «територіального патріотизму». Він формується з усвідомлення своєї території й бажання мати на ній власну державу, а також з любові до неї як батьківщини всіх її мешканців. Саме цей принцип «територіального патріотизму» міститься в основі функціонування кожної держави і є сильнішим за інші не територіальні, до яких В.К. Липинський відносить націоналізм і соціалізм. Останні ідеологічні системи ґрунтуються на почутті приналежності до певної громади, що об'єднана будь-якими спільними інтересами, а не територією, усвідомлення приналежності до якої спонукає до організації держави⁵.

Суспільство кожної держави В.К. Липинський поділяє на дві великі групи залежно від їх політичної активності: національна аристократія – політично активна меншість (є носієм державної влади й править) та громадянство – політично пасивна більшість (не бере участі в політичному житті країни, правлять нею)⁶. Незважаючи на свою політичну пасивність, воно також виконує свої функції. Громадянство є виробником матеріальної й духовної продукції суспільства. Воно неоднорідне й диференційоване як за матеріальними й соціальними, так і за структурними ознаками. До останніх належить вертикальний (за класами: промисловий, хліборобський, фінансовий і купецький, інтелігенції) і горизонтальний (за станами: власники підприємств і робітники, шляхта й селяни) поділ усього суспільства, де кожен клас і стан мали виконувати свої функції для його розвитку (наприклад, інтелігенція – виробляти національну ідеологію)⁷. Проте розшароване таким чином громадянство перебуває в постійній боротьбі, що представлена двома силами: продукцією, що витворює матеріальне багатство, та ідеологією, наслідком якої є витворення морального авторитету (ті поняття, що їх визнають правильними й законними в цьому громадському колективі). Перемога певної сили в суспільстві є метою цієї боротьби, крім того, саме внутрішня боротьба громадянства змушує представників державної влади до витворення твердих організаційних форм, що контролювали б цю боротьбу⁸.

Як уже зазначалося, такими представниками є національна аристократія або політична еліта, склад якої не обмежується тільки старою родовою аристократією в звичайному значенні цього слова. Під цим терміном В.К. Липинський розумів «найкращих в даний історичний момент серед нації людей, що являються організаторами, правителями та кермачами нації»⁹. Національна аристократія не є соціально замкненою групою й поповнюється кращими представниками усіх класів. Головним її завданням є створення національної держави.

Однак для того щоб здобути владу і мати змогу виконувати свої обов'язки, вона має володіти необхідними для цього ознаками: матеріальною силою та моральним авторитетом. Перша має відповідати критеріям матеріального розвитку суспільства й складається з бажання до політичного правління й організації, що призводить іноді до ризику для життя; наявності технічних засобів війни та оборони (державна, зброя та армія), наявності економічної продукції (земля, фабрики, заводи та машини)¹⁰.

В основі морального авторитету держави лежить законність влади й правова свідомість нації. Він залежить від двох чинників: ступеня громадської моралі національної аристократії та ступеня сприйняття громадянством, тих форм громадської організації, що їх витворює національна аристократія¹¹.

Отже, варто констатувати, що В.К. Липинський вважав необхідною умовою державотворення наявність національної, патріотичної, моральної еліти, яка здатна створити державницький проект та, маючи політичну волю, втілити його. Відповідно, еліта «визріває» в надрах національно-культурного організму і є невід'ємною його складовою.

У цьому контексті доречними є роздуми В.К. Липинського щодо буття нації. Аналізуючи їх сутність, вітчизняний дослідник К. Галушко зазначає, що В.К. Липинський не вважав націю об'єктивною дійсністю: про існування нації можна говорити лише тоді, коли існує «об'єднуюча спільна ідея», котра створює або, говорячи сучасною академічною мовою, «проектуює» націю. За В.К. Липинським, не нація спричиняє націоналізм (як національний світогляд, ідеологію національної окремішності), а націоналізм – націю. Відповідно, об'єктивно існує лише «етнографічна маса». Найбільш явно ідея «спроєктованої нації» у В.К. Липинського відчувається у праці «Покликання варягів чи організація хліборобів»¹².

Як зазначалося вище, В.К. Липинський багато уваги приділяв проблемі морального авторитету влади, що є вкрай актуально для сучасного етапу вітчизняного державотворення. Зокрема, на його думку, підтримку морального авторитету правлячої верхівки може забезпечити не тільки світська й політична ідеологія. Тут слід звернути увагу на релігію, що в цьому разі виступає гарантом морального права. До того ж необхідно враховувати й той факт, що релігія впродовж багатьох століть відігравала значну роль у житті людей, тому заручившись підтримкою церкви, можна розраховувати на симпатії значних верств населення.

Розглядаючи роль релігії у державному будівництві, В.К. Липинський не бачив жодних суперечностей між державницькою діяльністю й релігійними нормами, але за умови дотримання суб'єктом державотворення морального права. Він писав: «...моя (римо-католицька), як і вся наша християнська релігія, не забороняє мені робити моє світське, громадське, політичне діло – віддавати “кесарево – кесарю”. Вона тільки забороняє мені в цій моїй праці політичній порушувати обов'язуючі всіх людей закони громадської моралі»¹³.

На наше переконання, утвердження (дійсне, а не декларативне) християнських цінностей в українському суспільстві та владних структурах буде сприяти зміцненню духовних підвалин державотворення.

Продовжуючи розкриття поглядів В.К. Липинського на сутність державотворення, підкреслимо, що вчений виокремлював три джерела влади: військове, економічне та інтелектуальне, яким відповідають три основні верстви населення: «войовники», «продуценти»

та «інтелігенти». Під час правління між ними можливі різні комбінації. Особливі державотворчі риси, на думку В.К. Липинського, мали «войовники-продуценти», що володіли однаковою здатністю як до творчої (державної), так і до військової праці.

Під «продуцентами» він розумів виробників матеріальної продукції. Інтелігенція, сферою якої є культурна та ідеологічна творчість, мало придатна для державної праці, бо вона не має контролю над засобами виробництва. Однак її не менш важлива роль полягає в тому, що вона раціонально усвідомлює й висловлює наявні у суспільстві стихійні, підсвідомі прямування¹⁴.

Отже, кожна із цих верств є необхідною та виконує важливу як для держави, так і для суспільства роль ціннісного об'єднання громадян, регулювання та усвідомлення процесу розбудови власного державного організму.

Визначаючи державне будівництво першорядним, учений водночас усвідомлював потребу в рівновазі між громадянським суспільством і державою. Він вважав, що політичні теорії та ідеології тісно пов'язані з конкретними потребами суспільних груп та їх еліт, що організують суспільно-політичні системи на своїх територіях. На його думку, розвиток держави, її здатність існувати та занепадати залежать від форми державної організації. В.К. Липинський вважав, що громадянські цінності, потреби та напрямки розвитку створюють не маси, а чисельно незначна меншість – еліта. Кожна нація твориться елітою, що здобула владу у своєму суспільстві. Він твердив, що успішне функціонування еліт вимагає їх постійного поповнення й відновлення, тобто кругообігу¹⁵. Застосовуючи класичну модель суспільно-політичних систем, тобто монархію, аристократію і демократію, вчений розвинув власну теорію організації національних еліт та їх кругообігу. Ця класифікація базується на аналізі стосунків між «провідною верствою» й «народом». Згідно з цією схемою, існує три основні типи державного устрою: класократія, демократія, охлократія.

Ці типи понадчасові, тобто вони виринають у різні епохи, на різних шаблях економічного розвитку й у різних культурних колах. Вони змінюються протягом віків тільки кількісно, але не якісно, тобто в зверхніх формах цивілізації, а не в суті внутрішніх громадських взаємовідносин¹⁶.

Класократія – перший тип відносин між активною меншістю й пасивною більшістю, який відзначається рівновагою між владою й свободою, між силами консерватизму й прогресу¹⁷.

Причому головною умовою об'єднання провідної верстви (активної меншості) і народних мас (пасивної більшості) є обмеження перших відповідно до ступеня сприйняття других. Однією з вирішальних ознак існування класократичної форми правління є обмеження світської влади духовною, оскільки перед релігією всі рівні. Влада світська визначає й шанує авторитет влади духовної. Влада духовна займається справами всіх скривджених і надає оборону морального закону всім однаково. Така рівновага може існувати доти, доки влада духовна не буде пригнічена світською й поки ці дві влади виразно розмежовані між собою¹⁸.

Наступною формою обмеження влади за класократичною формою правління є сильна, авторитетна і спадкова монархія, що отримала благословення духівництва. При цьому вона сама обмежена законом. Така влада не є самодержавна. Вона консервативна, але не реакційна. Вона береже старі закони, але не протиставляє новим¹⁹.

У цій системі громадянство має економічні та культурні свободи, що керуються авторитетом державної влади. Суспільство класово диференційоване. Органи класового самоуправління мають повну свободу в сферах своєї діяльності. Вищі верстви входять до складу національної аристократії. Основне її підґрунтя складають «войовники-продуценти». До них належать хлібороби зразка римських патрициїв, англійських джентрі, робітничо-індустріальна аристократія. В Україні ними є городове козацтво. Класократичний устрій допускає свободу критики та опозицію. Однак наявність опозиції не призводить до революційних зломів, оскільки вона діє в рамках традиційного правопорядку, який вимагає від неї політичного

реалізму та відповідальності. При такому устрої національна аристократія не є замкнутою верствою. Найздібніші вихідці з соціальних низів асимілюються національною аристократією, забезпечуючи таким чином її постійне відновлення та омолодження²⁰.

Як з аристократії починався розвиток держави, так з неї вона починає розпадатися. На вищому етапі її розвитку починається процес розкладу цієї верстви. Обезсилена лінівством та пацифізмом, вона не в змозі вже боронити стримуючі та обмежуючі громадсько-політичні форми існування нації. Вона вже не може керувати деструктивними силами, що накопичилися за часи її панування. У цій ситуації до влади приходять нова демократична аристократія, що виділилась з цього «хаосу». Вона починає правити вільно й необмежено²¹.

Демократичний тип (не за організаційним методом, а за співвідношенням між активною меншістю й пасивною більшістю – хаотичний) характеризує порушення рівноваги між владою і свободою на користь останньої²².

Необмежена демократія руйнує основи дисципліни та правопорядку. Господарська та інтелектуальна діяльність набирає хаотичних форм. Державна влада при демократії стає знаряддям приватних інтересів. Влада опиняється в руках «продуцентів-невойовників»: багатіїв, що прикриваються найманими з-поміж інтелігенції професійними політиками. Роздроблення партій позбавляє їх почуття політичної відповідальності.

Основою всякої демократії є вільна й нічим не обмежена в політиці конкуренція. При демократії чітко виділяють багату керуючу верхівку й бідний народ. Посередником між ними виступає інтелігенція, число якої швидко зростає паралельно з хаотичною матеріальною культурою, що створюється демократичною верхівкою. Вадою існування демократії є національний і духовний розлад²³. Такі умови існування цього державного устрою врешті-решт призводять до його занепаду.

В.К. Липинський зазначав, що жодна нація не почала й не може почати свого існування від демократії. Демократичні нації можуть бути тільки там, де вже була або є своя власна національна держава, тобто там, де вже правила свої класократичні або охлократичні аристократії²⁴.

Охлократія характеризується абсолютним пануванням «войовників-непродуцентів» з повним придушенням свобод та прав громадянства.

Провідною верствою охлократії є монолітна військово-бюрократична верства. Систему очолює деспотичний монарх-самодержавець або вождь-диктатор. Для такого устрою закономірною є відсутність легальної опозиції, а суспільство перетворене на пасивну, аморфну масу. Однією з основних ознак є нахил до теократизму, тобто до централізації політичної та духовної влади в одних руках. При такій системі голова держави є одночасно й головою церкви, а в новіші часи – провідником і безпомилковим інтерпретатором певної офіційної ідеологічної доктрини. Господарство регламентує держава, і воно є якоюсь мірою одержавленим²⁵.

Таке правління призводить до деструктивних процесів у державі й нації. Якщо остання не усвідомлювала необхідності цієї форми правління, то й тепер вона не буде відтворюватися чи розвиватися, що в свою чергу призведе до її занепаду чи взагалі знищення.

Ці три типи чергуються за певною послідовністю: ослаблена надмірним розвитком добробуту класократія вироджується у демократію, яка змінюється охлократією, у боротьбі проти якої знов формується класократія.

Отже, виникнення та розвиток держави, за теорією В.К. Липинського, відбувається за умов наявності певної території, сталого населення та його відносин з активною меншістю, що організовує свою владу.

Обґрунтовуючи концепцію українського державотворення, особливу увагу В.К. Липинський звертав на гетьманську монархію як форму державного ладу, на формування української еліти, наявності політичної опозиції, вироблення національної ідеї, створення хліборобської провідної верстви, територіального патріотизму та релігійного плюралізму.

Основним підґрунтям «дідичного» гетьманату була ідея гетьманства як продовження української «державно-національної» традиції. Причому ця ідея не спиралася на романтичні спогади про козацтво або на згадки про залежність від Москви та Польщі. Гетьманство виступало самостійним символом єдності, поваги і сили української нації й держави. Отже, ідею українського гетьманства В.К. Липинський сформулював як ідею «нового монархізму та аристократизму». Саме щодо цього вчений зауважував, що «ми не хочемо повороту померлого монархічного ладу ані відродження монархії в її минулих виродившихся формах». В.К. Липинський вводить термін «Трудова Національна Монархія» для позначення принципово нової форми монархії – «це персоніфіковане в особі Гетьмана єдиновладство ідеї Нації над цілим працюючим, продукуючим трудовим народом і всіма його класами, а не монархія – єдиновладство одної якоїсь касти»²⁶.

Під поняттям «гетьман» автор розумів «господаря-монарха», що визнаний усією нацією й стоїть над партійними та класовими організаціями, є гарантом української держави і свобод її громадян, за своє правління він відповідає перед законом.

Монархія має постаги в формі «дідичного», а не виборного гетьманства, оскільки виборність неминуче несе залежність від чужих держав і не дасть можливості гетьману бути над класовими й партійними сутічками. Тільки «дідичний» гетьман у разі виникнення непорозуміння між політичними групами може знайти компроміс. Щодо цього В.К. Липинський у листі до О. Шаповала зазначав, що «при традиційнім гетьманстві може бути знайдений, во ім'я спільної історичної традиції на спільній землі, компроміс між різними українськими групами (перш за все між прихильниками руської і української культури на Україні), а без цього компромісу перемаже завжди та група, яка покличе собі на допомогу сторонні сили, тобто як раз група не самостійницька, ворожа до Української Держави»²⁷.

В.К. Липинський вважав необхідним персоніфікувати монархічну особу для того, щоб уникнути внутрішньої боротьби серед українських монархістів, можливості появи в їх лавах претендентів на роль «гетьмана-отамана» чи «гетьмана-диктатора». Монархічна особа має походити зі старовинного роду й бути визнаною всією українською нацією. Персоніфікована особа гетьмана неодмінно має поважатися всіма громадянами держави, що бачитимуть у ній не тільки історичне минуле країни, але й власну славу всього українського народу. У конкретних умовах національно-визвольних змагань 1917–1921 рр. таку людину автор бачив в особі П. Скоропадського, який був нащадком гетьмана Івана Скоропадського. У 1917 р. П. Скоропадський стояв на чолі українського корпусу й захищав Київ від більшовиків, потім був проголошений гетьманом Української Держави.

Учений вважав за необхідне персоніфікувати не тільки одну гетьманську особу, але й цілий рід, що обґрунтовував постійним політичним розвитком нових поколінь династії. Він також розумів, що не всі представники правлячого роду можуть мати однакові персональні здібності в державних питаннях. Саме в таких випадках якнайкраще має проявити себе національна аристократія, віддана династії й державі.

Консервативний аристократизм В.К. Липинський мислив як утвердження в українському націотворчому суспільстві організованих сил авторитету, дисципліни, правопорядку, політичної культури, здатних стати в майбутньому носіями української державної влади. Адже, за його словами, найкращих організаторів знайти і до праці державної залучити не може навіть найкраща виборна влада, оскільки вона понад усе зважає не на талант, а на партійний ценз людини²⁸.

Таким чином, державотворча концепція В.К. Липинського базується на своєрідному розумінні класової структури суспільства та національно орієнтованої форми правління в Україні. В його наукових працях розглянуто низку актуальних для сучасного українського державотворення ідей, а саме: проблема консолідації вітчизняного суспільства, формування патріотичної та відповідальної політичної еліти, пошук національного компромісу та національної ідеї як основи розвитку держави.

ДЖЕРЕЛА ТА ЛІТЕРАТУРА:

- ¹ *Зборець С.В.* Консервативна націологічна концепція державотворення в працях В. Липинського / С.В. Зборець // *Грані*. – 2014. – № 11. – С. 145.
- ² *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. Про ідею і організацію українського монархізму / В. Липинський / За ред. Я. Пеленського. – К.: Ін-т східноєвропейських досліджень НАН, 1995. – С. 384.
- ³ Там само. – С. 382.
- ⁴ Там само. – С. 375.
- ⁵ Там само. – С. 375–376.
- ⁶ Там само. – С. 131, 377.
- ⁷ Там само. – С. 378.
- ⁸ Там само. – С. 379, 385.
- ⁹ Там само. – С. 131.
- ¹⁰ Там само. – С. 138.
- ¹¹ Там само. – С. 190.
- ¹² *Галушко К.* Уявлення В. Липинського про природу нації в контексті європейської правої політичної думки (1920-ті рр.) / К. Галушко // *Етнічна історія народів Європи*. – 2000. – Вип. 4. – С. 90.
- ¹³ *Липинський В.* Релігія і церква в історії України / В. Липинський. – Нью-Йорк, 1956. – С. 17.
- ¹⁴ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 406.
- ¹⁵ Там само. – С. 216.
- ¹⁶ Там само.
- ¹⁷ Там само.
- ¹⁸ Там само. – С. 221.
- ¹⁹ Там само. – С. 222.
- ²⁰ *Лисяк-Рудницький І.* В'ячеслав Липинський: історик, політичний, діяч і мислитель / І. Лисяк-Рудницький // *Сучасність*. – 1961. – № 6. – С. 84.
- ²¹ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 229–230.
- ²² *Лисяк-Рудницький І.* Вказ. праця. – С. 84.
- ²³ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 229–250.
- ²⁴ Там само. – С. 245.
- ²⁵ *Лисяк-Рудницький І.* Вказ. праця. – С. 85.
- ²⁶ *Липинський В.* Листи до братів-хліборобів. – С. 102–103.
- ²⁷ В'ячеслав Липинський та його доба: Наукове видання / Упорядники Т. Осташко, Ю. Терещенко. – К.: Темпора, 2010. – Кн. 2. – С. 384.
- ²⁸ *Манелюк Ю.* Націотворча теорія держави В. Липинського / Ю. Манелюк // *Studia politologica Ucraino-Polona*. – 2011. – Вип. 1. – С. 251.